

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ
МЕТОДИКАСИ КАФЕДРАСИ

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ОНА ТИЛИ, МАТЕМАТИКА
ЎҚИТИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ – АМАЛИЙ
АНЖУМАНИ МАТЕРИАЛЛАРИ

Х ЧИҚИШ

Андижон 2021

МУНДАРИЖА

1-ШЎЪБА: БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ОНА ТИЛИ ВА МАТЕМАТИКА ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШНИНГ МУАММОЛАРИ ВА ЕЧИМЛАРИ.

А.Ш.СОБИРОВ. <i>Она тили ўқитишнинг бугунги долзарб муаммолари</i>	3
Б.С.АБДУЛЛАЕВА, Б.К.МАМАДАЛИЕВ. <i>Ўқувчиларни математика дарсларида креатив қобилиятларини ривожлантиришда инновацион методлардан фойдаланиш</i>	5
Д.А.НУРМАНОВА. <i>Она тили таълимига оппозитив ёндашув</i>	6
В. Қ. QURBONOVA. <i>О'қувчилар фикрлаш фаолиятини kuchaytirishning samarali usullari</i>	8
В.Т.ИСМОИЛОВ. <i>Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini konstruktiv masalalar yaratishga o'rgatish</i>	11
М.С.МАДАМИНОВА. <i>Тил белгиларининг нутқий жараёнда воқеаланиши</i>	13
Г.МАМАЖОНОВА. <i>Бошланғич синф ўқувчиларида мустақил тафаккурни шакллантиришнинг баъзи жиҳатлари</i>	14
Н. JO'RAYEVA. <i>"So'z tarkibi" mavzusiga oid mashqlarda sifatlarning qo'llanishi tahlili</i>	17
Д.А.ҲУНУСОВА, Ш.А.МО'ҲДИНОВА. <i>Til tadqiqida lingvoma'naviy metodning paydo bo'lishi va rivojlanishi</i>	18
Д.А.ҲУНУСОВА. <i>Urf-odat ifodalovchi leksemalarning lingvoma'naviy tadqiqi</i>	20
М.К.МАМАДЖАНОВА. <i>Бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг мантиқий масалаларни ечиш бўйича математик тайёргарлигини таъминлаш</i>	22
Ф.А.РАҲМАТОВА. <i>Математик тафаккурини ривожлантириш усуллари</i>	24
Г.М.БАБАЕВА, О.Б.ЕФРЕМОВА, А.А.СОБИРОВ. <i>Планиметриянинг айрим масалаларини ечишда учбурчак хоссаларидан фойдаланиш</i>	26

Мадаминова Муҳаббат Сотволдиевна
АДУ таянч докторанти (PhD)

Аннотация. Ушбу мақолада ўзига хос синтактик қурилма – ундалмаларнинг лексик-грамматик табиати асосида нутқий мулоқот жараёнидаги лингвопрагматик хусусиятлари субстанциал ёндашув асосида тадқиқ қилинди.

Калит сўзлар: синтаксопрагматика, когнитив ёндашув, мурожаат шакллари, синтактик қурилма, нутқий вазият, дискурс, ташқи омиллар, нутқий таъсир.

Тил бирликлари ҳамма вақт ҳам одатда қўлланиладиган нутқий қолипларида келавермасдан, баъзан ўзгача матний хусусият ҳам касб этадики, уларнинг жиҳати янги прагматик маъно ташишга хизмат қилади. Муайян синтактик қурилма контекстда турли маъно белгилари, контекстуал маънолар касб этишидаги шакл ва мазмун алоқадорлигини тил ва нутқ дихотомияси негизида назарий умумлаштиришни талаб этади. Мазкур масала синтактик бирликларнинг имконият усуллари аниқлаш заруратини келтириб чиқаради.

Грамматик шакл у ёки бу тарзда маъно моҳиятини акс эттиради. Тилга замонавий когнитив ёндашув асосини тил бирликлари шаклларида мақсадга мувофиқ когнитив тузилмаларни қайта тиклаш ғояси ётади. Қайта қуриш лингвистик шаклнинг асос маъноларига асосланади: лингвистик шакл қандай туртки берса, унинг ортида турган когнитивликни акс эттиради.

Мазмуннинг “аслида” қандай қилиб қурилганлигини англатувчи моделини топиш керак. Ушбу ёндашув инсон миясида юзага келадиган жараёнларга эътибор беришни талаб қилади. “Мазмуний синтаксисда гап мазмуни икки унсур – объектив ва субъектив мазмундан иборат деб қаралади. Объектив мазмун гапда акс этган пропозиция бўлиб (у диктум ҳам дейилади), субъектив мазмун эса бу воқеликка сўзловчининг муносабати (у модус деб юритилади)дир”.

Т.В.Шмелева синтаксиснинг уч таркибий қисми - **шаклий, семантик ва актуал синтаксисни** фарқлаш кераклигини таъкидлайди ва уларни бир-биридан чегаралаш эмас, балки уч ўлчовли ҳодиса - жумла ҳақида алоҳида олинган маълумотлардан мураккаб, аммо бирлаштирилган ифодани яратиш жараёни сифатида талқин қилади. Бошқача айтганда, бу уч жиҳат синтактика, семантика ва прагматика бирлигини ташкил этади.

Синтактик қурилманинг таркибий қаватланиши ҳақида сўз борар экан, гап моделида улар қандай шаклланади ва намоён бўлади? деган савол келиб чиқади. “Синтактик қурилма ифодалаган объектив **далил**, воқеа диктум ҳисобланади. Айрим муаллифлар мантиқ терминологиясидан фойдаланган ҳолда, уни пропозиция атамаси билан номлайдилар. Модус синтактик қурилма **орқали** ифодаланган воқеанинг борлиққа муносабати ҳамда сўзловчининг ўзи ифодалаётган воқеага муносабатини ифодалайди.”. Диктум ва модус тушунчасини Шмелеванинг уч ўлчовли жумла назариясига татбиқ қиладиган бўлсак, жумла = (диктум + модус) → актуаллашув) формуласи келиб чиқади. Шу тарзда, жумла мазмунининг актуаллашувида прагматик омиллар ҳам иштирок этади.

Дискурсив вазият нутқ бирликларини танлашга бевосита таъсир қилади. Сўзловчи узоқ муддатли армияга кетиш арафасида, Афғонистонга юборилиш

эҳтимоли мавжуд ҳолатда олдинда кутилаётган мавҳум айрилиқ, урушдан омон қайтиш-қайтмаслиги гумон бўлиб турган ижтимоий танглик таъсирида тўрт йилан бери сизлаб, ардоқлаб юрган қизига сенсираб мурожаат қилади. Бундан мақсад, ҳурматсизлаш, тингловчини паст олиш эмас, балки ўзига яқин тутиб, қалбига яқин қадрдонини йўқотиб қўйиш хавфидан чўчиш сабабли мурожаат шаклини ўзгартиради. Сўзловчи ҳам буни ҳис қилади, тушунади. Нутқий актда тил ташувчилари мансуб бўлган миллатнинг маданий хусусиятлари негизидаги билим муҳим рол ўйнайди. Ҳаётининг фаолиятнинг инсон онгида мустақамланган тасаввур шакллари бўлган маданий ҳодисалар пайдо бўлиши марказида коммуникатив эҳтиёж ётади ва улар инсон онгининг мулки сифатида фикрлари ва ҳаракатларига таъсир қилиши билан изоҳланади. Маданият инсоннинг нутқий фаолияти характерини белгиловчи асосий омил ҳисобланади. Унинг лингвистик коммуникатив компетенцияси айнан шу жиҳат билан белгиланади.

Таҳлиллардан кўринадики, тил белгиларининг нутқий жараёнда воқеланиши экспрессив синтаксисни юзага келтириши прагматика билан чамбарчас боғлиқдир. Синтактик қурилмалар трансформацияси воқеликни баён қилиш бирга баҳо муносабатини ҳам ифодалайди. Субъект билан боғлиқ ҳар қандай нутқда сўзловчининг ижобий ёки салбий муносабати акс этади. Прагматик баҳонинг юзага келишида трансформацияланган синтактик қурилманинг ижобий ёки салбий бўёққа эгаллиги гапнинг ифода мазмунини кенгайтиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алпатов В.М. Язык – система правил и язык – деятельность // Историческая психология и социология истории 2/2018.
  2. Бабаханова Д.А. Шахс нутқиға у яшаб турган ҳудуднинг таъсири// НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2019 й. 3-сон 198-б.
  3. Корниенко М.А. Лингвофилософия Ноама Хомского: от картезианской традиции к генеративной грамматике // Вестник Томского государственного университета Философия. Социология. Политология. 2018. № 43
- Қурбонова М., Сайфуллаева Р., Боқиева Г., Менглиев Б. Ўзбек тилининг структурал синтаксиси. Ўқув кўлланмаси. Т. 2004 й.48-б.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА МУСТАҚИЛ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ БАЪЗИ ЖИХАТЛАРИ.

Мамажоновна Гулҳаё

Маълумки, Республикамизда ёш авлоднинг таълим –тарбияси ва ҳар томонлама ривожланишига бўлган эътибор кун сайин ортиб бормоқда. Келажак ворислари ёш авлодни ақлан етук, комил инсон бўлиб камол топишлари, ўз истеъдодларини намоён қилишлари, жамият тараққиёти йўлида муносиб хиссасини қўшувчи шахс бўлиб етишишларида, табиийки илмий дунёқараш, эркин фикрлаш ва мустақил тафаккур юритиш муҳим аҳамият касб этади.

Мустақил тафаккур юритиш- шахснинг индивидуал, ўзига хос хусусияти бўлиб унинг натижасида фаоллик, диққатини жамлаш, қўйилган мақсадга эришиш ва муаммо ечимига ижодий ёндашув талаб этади. Бу эса ўз навбатида дарс жараёнида ўқув-педагогик топшириқларнинг мазмунини тўғри тушуниш ва мавжуд ҳолатни танқидий баҳолашга олиб келади.

Мустақил тафаккурни шакллантириш кўп жиҳатдан таълим муассасаларида ўқитиладиган фанларга боғлиқ. Ўқитувчининг мавзу юзасидан мақсадли ўқув топшириқларини бериши ва ўқувчилар томонидан мустақил тафаккур юритиб, уни бажаришлари натижасида: